

Görme Yetersizliği Olan ve Olmayan Çocuklarda Anne-Çocuk Etkileşiminin Karşılaştırılması *

Ayşegül İrtiş ¹, Selda Özdemir ²

Öz

Bu araştırmada ağır görme yetersizliği (AGY), az gören (AG) ve normal gelişim gösteren (NGG) çocuklarla anneleri arasındaki etkileşimsel davranışların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmaya 2-6 yaşları arasında AGY (n=20), AG (n=11) ve NGG'li (n=20) çocuklar ve anneleri katılmıştır. Çalışma grubunda yer alan ebeveynlerin çocukları ile olan etkileşimlerinde video kayıtları alınmış ve alınan video kayıtları Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeği Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV) ve Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeği Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV) uygulanarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, AGY olan çocuklar ile NGG'li çocuklar arasında ÇDDÖ-TV'nin tüm boyut ve maddelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. NGG'li çocukların anneleri ile AG olan ve AGY olan çocukların anneleri arasında EDDÖ-TV'nin tüm alt boyut ve maddelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Araştırma bulguları, erken çocukluk döneminde AGY, AG olan ve NGG'li çocuklar ile ebeveynlerinin etkileşimsel davranışları bağlamında ilgili araştırmalar çerçevesinde tartışılmış ve ileri araştırmalara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ağır görme yetersizliği olan çocuklar
Az gören çocuklar
Anne-çocuk etkileşimi
Yanıtlayıcı etkileşim

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 19.06.2018

Kabul Tarihi: 12.06.2019

Elektronik Yayın Tarihi: 30.10.2019

DOI: 10.15390/EB.2019.7997

Giriş

Anne-çocuk etkileşimi, anne ile çocuk arasındaki ilişkinin gözlemlenebilir durumu olarak tanımlanmaktadır (Pridham, Lutz, Anderson, Riesch ve Becker, 2010). Pridham ve diğerleri (2010), anne-çocuk etkileşiminin, anne ile çocuğu arasında geçen ilişkilerin bir bütünü olduğunu ve karşısındaki dikkatini çekmek adına yapılan davranışlar ile bu davranışlara verilen yanıtlar olduğunu vurgulamıştır. Alan yazında bazı araştırmacılar anne-çocuk arasındaki etkileşimin tek yönlü olmadığını, bu sürecin anne ile çocuğun karşılıklı olarak birbirlerinin davranışlarını etkilemesi sonucunda şekillendiğini vurgulamışlardır (Barnard, 1997; Howe, 2006; Ceber-Bakkaloğlu & Sucuoğlu, 2000). Mahoney ve Wheeden (1999) ise etkileşimin her anne-çocuk çiftine özgü gelişen kişisel ve karşılıklı olan bir süreç olduğuna vurgu yapmaktadır. Ebeveyn çocuk etkileşiminde karşılıklı etkileşimin niteliğini belirleyen önemli boyutu yanıtlayıcı ve yönlendirici ebeveyn etkileşim stildir. Yanıtlayıcı olma; annelerin çocukları tarafından sergilenen davranışsal ipuçlarını değerlendirmesi ve

* Bu makale Ayşegül İrtiş'in Selda Özdemir danışmanlığında yürüttüğü "Ağır görme yetersizliği olan, az gören ve normal gelişim gösteren küçük yaş grubu çocuklarla anne-çocuk etkileşiminin karşılaştırılması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, irtiyeg14@gmail.com

² Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Türkiye, seldaozdemir@hacettepe.edu.tr

bu ipuçlarına uygun tepkiler vermesi olarak tanımlanırken (Mahoney ve Perales, 2005), yönlendirici olma boyutu ise; etkileşim sırasında çocuğu etkinliğe yönlendirmek için sağlanan fiziksel ve sözel yardımların niteliksel ve niceliksel düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Behl ve Akers, 1996).

Alan yazında araştırmacılar normal gelişim gösteren çocukların (NGG) annelerinin çocuklarıyla iletişim başlatmada daha çok sözlü iletişim yolunu kullandıklarını (Behl, Akers, Boyce ve Taylor, 1995) bununla birlikte etkileşim sırasında çocukların kişilik özellikleri, sosyal etkileşim becerileri, dil ve iletişim becerilerinin yanında annelerin yanıtlayıcı ve duyarlı etkileşim stili sergilemesinin birbirleriyle ilişkili olduğunu göstermişlerdir (Van IJzendoorn, Dijkstra ve Bus, 1995). Ayrıca yetersizliği olan çocukların NGG'li çocuklara oranla sınırlı etkileşim davranışları sergiledikleri, bu nedenle de annelerinin çocuklarına karşı sergiledikleri davranış stillerinde farklılıklar gözlemlendiği de rapor edilmektedir (Bailey vd., 1998). Alan yazındaki araştırmalarda yetersizliği olan çocukların anne-çocuk etkileşiminde annelerin yanıtlayıcı etkileşim stiline çocuğun gelişimini desteklediğine önemle vurgu yapılırken (Mahoney ve Perales, 2005), yetersizliği olan çocukların annelerinin daha yönlendirici etkileşim davranışları sergiledikleri de yaygın olarak gösterilmektedir (Ceyhun, Özdemir, Töret ve Özkubat, 2015; Doğan vd., 2016; Mahoney, Boyce, Fewell, Spiker ve Wheeden, 1998; Mahoney ve Powell, 1988; Oğuz ve Sönmez, 2018; Töret, Özdemir ve Özkubat, 2015). Mahoney ve Powell (1988) bir çalışmada yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin etkileşimsel davranışlarının NGG'li çocukları olan ebeveynlerden hangi yönlerden farklılaştığını incelemişler ve ebeveynlerin davranışlarının daha çok yönlendirici ve daha az yanıtlayıcı olduğunu rapor etmişlerdir. Mahoney, Kim ve Lin (2007) farklı bir araştırmada ise yetersizliği olan çocuklar ile ebeveynleri arasındaki etkileşim kalitesini incelemiş ve çalışmanın sonunda ebeveyn-çocuk etkileşimindeki yanıtlayıcılığın artmasıyla birlikte çocuklardaki gelişimsel ilerlemelerin daha hızlı gerçekleştiğini saptamışlardır.

Türkiye' de görme yetersizliği olan çocuklarda ebeveyn çocuk etkileşimiyle ilişkili son derece sınırlı bir alan yazın vardır. Kesiktaş (2012)'de görme yetersizliği olan çocuklar ve anneleri arasındaki etkileşime yönelik bir müdahale çalışmasında annelerin çocuklarının gelişimsel özellikleri ve etkileşim davranışlarına yönelik farkındalıklarının müdahale sonunda arttığını göstermiş, annelerin etkileşimsel becerilerinin gelişmesinin çocuklardaki gelişimi de olumlu yönde etkilediğini rapor etmiştir. Türkiye' de ebeveyn çocuk etkileşimi çalışmaları yoğunlukla diğer yetersizlikleri olan çocuklar ve ebeveynleri ile gerçekleştirilmiştir. Örneğin; otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocuklarla yapılan erken müdahale çalışmalarında, annelerdeki yanıtlayıcılığın artması ile çocuklarda gözlemlenen gelişimsel ilerlemelerin artış gösterdiği gözlemlenmiştir (Gürel Selimoğlu ve Özdemir, 2018) Öte yandan Gürel Selimoğlu ve Özdemir'in bulguları, tıpkı Kesiktaş'ın çalışmasında olduğu gibi OSB'li çocukları olan annelerin var olan becerilerinin gelişmesinin çocuklardaki gelişimi desteklediğini göstermiştir. Bununla birlikte çocuklardaki olumlu gelişmelerin annelerdeki memnuniyet düzeyini arttırdığı vurgulanmıştır (Gürel Selimoğlu ve Özdemir, 2018).

Alan yazında ağır görme yetersizliğinin (AGY) varlığı tüm yetersizlik türleri içinde anne-çocuk arasındaki etkileşimin kalitesini etkileyen önemli değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir (Chen, 1999). Nitekim görme duyusunun anne-çocuk etkileşimi üzerindeki önemli etkilerinin fark edilmesiyle birlikte görme duyusuna vurgu yapan araştırmaların uluslararası alan yazında giderek arttığı da dikkat çekicidir (Chen, 1999). Görme duyusunun işlevini yerine getirememesi durumunun, anne-çocuk ikilisinin karşılıklı sergiledikleri ipuçlarını anlamlandıramamalarına ve karşılıklı etkileşim kurmada sınırlılıklar sergilemelerine neden olabileceği rapor edilmektedir (Fazzi, Signorini, Bova, Ondei ve Bianchi, 2005). Bununla birlikte, AGY olan çocukların konuşma becerilerini akrabalarıyla benzer yollarla kazandıkları fakat görme yetersizliğinden dolayı görsel uyarılara dikkatini yönlendirme becerilerinde sınırlılıklar yaşadıkları da rapor edilmiştir (Kirk, Gallagher ve Anastasiow, 2000). Örneğin Recchia (1998) bir araştırmada AGY olan çocukların ilk kez rastladığı kişilere yönelmede annelerini sosyal referans alma davranışlarını incelemiş ve AGY olan çocukların annelerinin yanıtlayıcılık becerileriyle çocuklarının sosyal referans alma davranışlarının doğrudan ilişkili olduğunu açıklamıştır.

Vasta, Haith ve Miller (1992) AGY olan çocuklarda anne-çocuk arasındaki etkileşimin NGG'li anne-çocuk çiftlerinden farklılaşabildiğini göstermiştir. AGY olan çocukların etkileşime girdiği kişilere dikkatlerini yönlendirirken NGG'li çocuklardan farklı olarak karşısındaki kişilere kulaklarını çevirdikleri, bunun da diğer insanlar açısından ilgisizlik olarak değerlendirilebilmesi nedeniyle karşılıklı etkileşimin görme yetersizliği olan çocukların vücut dilinden olumsuz etkilenebildiğini vurgulamıştır (Ferrell, 1996; Fazzi, 2002). Araştırmacılar aynı zamanda, AGY olan çocukların görme becerilerindeki sınırlılıklar nedeniyle annelerinin çocuklarından gelen etkileşim ipuçlarını okumada güçlükler yaşadıklarını belirlemişlerdir. Oysaki McAllister ve Gray (2007) AGY olan çocukların, görsel dikkat yoksunluğu nedeniyle beden hareketlerinde sınırlılıklar yaşadıklarını ve bundan dolayı da daha fazla ebeveynlerinin desteğine ihtiyaç duydukları da ifade edilmektedir. Nitekim Türkiye'de yapılan bir tez çalışmasında da Uyar (2016) çoklu yetersizliği ve görme yetersizliği olan çocukların farklı tür ve işlevlerde jestler ürettiklerini ve bu jestlerin tür ve sıklıklarının da çalışmaya katılan çocuklar ve anneler arasında farklılıklar gösterdiğini rapor etmiştir. Araştırmanın sonunda çalışmaya katılan dört ebeveyn çocuk çiftinde jest yoluyla iletişim becerileri ve ebeveynlerin etkileşim davranışlarının niteliği arasında bir ilişki olabileceği görüşünü açıklamıştır.

Alanyazında bazı araştırmacılar AGY olan çocukların annelerinin, çocuklarına ait ipuçlarını okumada güçlükler yaşadıklarını, daha az yanıtlayıcı (etkileşimsel) ve daha fazla yönlendirici olduklarını ifade etmişlerdir (Baird, Mayfield ve Baker, 1997). Behl ve diğerleri (1995) AGY olan çocuklar ile NGG'li çocukların annelerinin etkileşim davranışlarını karşılaştırmışlardır. Araştırmada çocuklar hem kronolojik hem de gelişim yaşlarına göre eşleştirilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, AGY olan çocukların annelerinin çocuklarına daha fazla yardım ettiklerini ve etkileşim sırasında daha fazla kontrol stratejileri kullandıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte araştırmacılar, NGG'li çocukların annelerinin çocuklarıyla iletişimi başlatmada daha çok sözlü iletişim yolunu kullandıklarını da vurgulamışlardır. Kekelis ve Andersen (1984) tarafından yapılan boylamsal bir araştırmada da 16-33 aylık AGY olan iki çocuğa ebeveynleri tarafından yöneltilen dil girdilerini diğer bir ifadeyle dil gelişimini destekleyen unsurları incelemişlerdir. Araştırma bulgularında, katılımcı çocukların ebeveynlerinin çocuklarına yüksek düzeyde dil girdileri ancak buna karşın çok az tanımlama kullandıkları gösterilmiştir. Bir başka araştırmada ise Moore ve McConachie (1994) 16 ila 18 aylık, AGY olan çocuklara yöneltilen dil girdilerini incelemişlerdir. Bu araştırmanın sonunda AGY olan çocukların ebeveynlerinin daha az betimleyici ve daha çok yönlendirici davranışlar sergilediklerini rapor etmişlerdir.

Kekelis ve Andersen (1984) yaşları 16 ila 22 ay arasında olan AGY olan ve NGG'li çocuklara yöneltilen dil girdilerini karşılaştırmış ve AGY olan çocukların ebeveynlerinin, NGG'li çocukların ebeveynlerine oranla, iletişimi daha fazla başlattıklarını göstermiştir. AGY'li çocukların ebeveynlerinin yönlendiricilikleri ile ilişkili olarak Behl ve Akers (1996) bir araştırmalarında AGY olan ve hafif düzeyde gelişim geriliği bulunan çocuklarla anne-çocuk arasındaki etkileşimi incelemiş ve AGY olan çocukların annelerinin gelişim geriliği gösteren çocukların annelerine oranla daha fazla yönlendirici davrandıklarını bulmuşlardır. Ayrıca Perez Pereira ve Conti Ramsden (1999) görme yetersizliğinden etkilenmiş çocukların annelerinin nesnelere gösterme, işaret etme gibi alternatif bakışlar ve bilindik jest\mimikler sergilemek yerine, vücut hareketleriyle ortak dikkat oluşturarak çocuklarıyla iletişime girmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte görme yetersizliği olan çocuklar ve NGG'li çocuklar ile annelerinin etkileşim davranışları incelendiğinde; görme yetersizliği olan çocukların annelerinin çocuklarına daha fazla yardım ettiği ve kontrol stratejileri kullandığı görülmüştür. Bu çalışmanın bulguları görme yetersizliği olan çocuklarla anneleri arasındaki erken dönem etkileşimlerinde annelerin baskın rol oynadığına işaret etmiştir. Ayrıca görme yetersizliği olan çocukların annelerinin çocuklarıyla iletişime geçerken farklı stratejiler geliştirdikleri ve bu stratejileri erken yaşlarda çocuklarıyla iletişime geçmeye çalışırken kullandıklarını vurgulanmaktadır (Hughes, Dote Kwan ve Dolendo, 1999). Nitekim Preisler (1991) AGY olan bebeklerin anneleri kendilerine yaklaştığında, artan oranda el, vücut veya dudak hareketleri ile tepki verdiklerini, bunun yanında ses çıkarma, gülme gibi davranışlar da gösterdiklerini de saptamıştır.

Alan yazında oyun oynama esnasında anne-baba yönlendiriciliğini inceleyen Troster ve Brambring (1994) bir çalışmada NGG'li ve AGY olan 4-72 aylık bebek ve çocukların oyun davranışlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırma sonucunda, AGY olan çocuk anne-babalarının NGG'li çocukların anne-babalarına oranla oyun esnasında çocuklarına daha fazla yönlendirici davranışlar yönelttiklerini ve çocuklarındaki görsel ipucu sınırlılığına dayandırılacak daha fazla fiziksel temas dayalı etkileşimler kurduklarını rapor etmişlerdir. Kekelis ve Prinz (1996) ise bu bulguların aksine 2,5 yaşında AGY olan ve NGG'li çocuklarla anneleri arasındaki sözlü etkileşimleri incelemiş ve AGY olan çocukların annelerinin NGG'li çocukların annelerinden daha fazla yönerge kullandıklarına yönelik herhangi bir bulguya ulaşmamıştır. Alanyazında bazı araştırmacılar ise, annelerin AGY olan çocuklarının NGG'li anne-çocuk çiftlerine oranla fiziksel olarak daha az aktif ve daha az etkileşimli olduklarını göstermişlerdir (Baird vd., 1997). Perez Pereira ve Conti Ramsden (1999) bir çalışmada AGY, NGG'li ve AG olan çocuk ve annelerinin etkileşim davranışlarını incelemişler ve sonuç olarak da NGG'li ve AG olan (az gören) çocukların annelerinin çocuklarıyla etkileşimlerinde sergiledikleri yönlendirme davranışları arasında bir fark görülmediğini ortaya koymuşlardır. Perez Pereira ve Conti Ramsden (2001) iki yıl sonra yaptıkları bir diğer çalışmada ise NGG'li ve AGY olan çocukların annelerinin çocuklarıyla kullandıkları yönergelerin sıklıklarını ve türlerini incelemiştir. Araştırmacılar, bu çalışma sonunda AGY ve AG olan çocukların annelerinin NGG'li çocukların annelerine oranla daha fazla yönerge kullandıklarını ortaya koymuşlardır.

Alan yazında anne-çocuk etkileşimi sırasında anneyi hedefe alan çocuk davranışları olarak rapor edilen göz kontağı, yüz ifadeleri ve nesneyi işaret etme gibi davranışlar, çocukların ağırlıklı olarak görme duyusunu kullanarak gerçekleştirdikleri davranışlardır (Turner, 2000). AGY olan çocukların annelerinin NGG'li çocuk anneleri gibi çocuklarının bu davranışları yapmalarını bekledikleri ve bu davranışları çocukları yapmadığında da beklentilerinin gerçekleşmediği araştırmacılar tarafından rapor edilmiştir (Loots, Devise ve Sermijn, 2003). Loots ve diğerlerine göre (2003) böyle bir beklenti annelerin çocuklarının ihtiyaçlarını anlayamaması ve yeterince karşılayamaması sonucunu ortaya çıkarabilmektedir. Nitekim alan yazındaki var olan araştırmalar da AGY olan çocuk annelerinin çocuklarına karşı yönlendirici etkileşim davranışları sergilediklerini göstermektedir (Hughes vd., 1999). Ebeveynlerin yanıtlayıcı etkileşim stillerinin desteklenmesinin çocuklarda olumlu gelişimsel ilerlemelere yol açtığını gösteren bilimsel araştırmalar mevcuttur (Mahoney, 2008; Mahoney ve Perales, 2005; Gürel Selimoğlu ve Özdemir, 2018). AGY olan ve NGG'li anne-çocuk etkileşimi pek çok çalışmada incelenmiş olmasına rağmen, Türkiye'de bu amaca yönelik yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca uluslararası alan yazında yapılan çalışmalarda çoğunlukla AGY olan ve NGG'li anne çocuk etkileşimi karşılaştırılmış, AG, AGY ve NGG'li çocuklara yönelik yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ek olarak görme düzeyleri kontrol edildiğinde AGY olan çocukların ebeveynleriyle aralarındaki etkileşim düzeylerinin incelenmesi de olası öğrenme yaşantı eksikliği risklerinin belirlenmesi açısından daha da önemli hale gelmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada AGY olan çocuklar, AG çocuklar ve NGG'li çocuklarla anneleri arasındaki etkileşim karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. AGY, AG ve NGG'li çocukların ebeveyn-çocuk etkileşimi bağlamında, Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeğinden (ÇDDÖ) aldıkları etkileşim puanları birbirlerinden farklılaşmakta mıdır?
2. AGY, AG ve NGG'li çocukları olan annelerin ebeveyn-çocuk etkileşimi bağlamında, Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeğinden (EDDÖ) aldıkları etkileşim puanları birbirlerinden farklılaşmakta mıdır?
3. AGY, AG ve NGG'li çocukları olan annelerin, ebeveyn-çocuk etkileşimi bağlamında sergiledikleri etkileşim davranışları, çocuklarının etkileşimsel davranışlarını yordamakta mıdır?

Yöntem

Katılımcılar

AGY olan, AG ve NGG'li çocuklarla anneleri arasındaki etkileşimin karşılaştırmalı betimsel araştırma modeli ile incelendiği bu araştırmanın çalışma grubunu, Ankara ilinde yer alan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Görme Engelliler Okulları, Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) ve Özel Özel Eğitim Rehabilitasyon Merkezleri ile Bursa ilindeki bir Özel Eğitim Rehabilitasyon Merkezine devam eden 2-6 yaşları arasında olan AGY (20), AG (11) ve NGG'li (20) çocuk ile bu çocukların anneleri olmak üzere toplam 51 anne-çocuk çifti oluşturmuştur. Araştırmadaki NGG'li çocuk aileleri Gazi Üniversitesi, Öğrenme Gelişim Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (ÖGEM) ve sosyal medya aracılığıyla yapılan duyurulara başvuran gönüllü katılımcılardır. Çalışmaya katılan tüm çocuklar için çalışmaya katılım ölçütleri (1) 2-6 yaş aralığında olma, (2) gelişimsel gerilik sergilememesi, (3) veri toplama sürecindeki video çekiminde anne ile en az 5 dakika boyunca doğal ortamda oyunda kalma becerisi sergilememesidir. Bunlara ek olarak görme yetersizliği olan çocuklarda aranan önkoşul özellikler: (3) üniversite hastanesi veya devlet hastanesinden görme yetersizliği veya az gören tanısı almış olma ve (4) görme yetersizliğinin dışında gelişimsel yetersizlik gibi ek bir yetersizliğinin olmamasıdır. Annelerde aranan tek ölçüt ise araştırmaya katılmaya gönüllü olmalarıdır. Araştırmaya katılan çocukların özellikleri Tablo 1 'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Çocukların Kişisel Bilgileri

	NGG'li Çocuklar (n=20)		AG olan Çocuklar (n=11)		AGY olan Çocuklar (n=20)	
	f	%	f	%	f	%
Cinsiyet						
• Kız	10	50	4	36,4	9	45
• Erkek	10	50	7	63,6	11	55
Okula Gitme Durumu						
• Gitmiyor	11	55	3	27,3	12	60
• Anaokuluna gidiyor	9	45	6	54,5	8	40
• İlkokula gidiyor	-	-	2	18,2	-	-
Yaş						
• 2 ve 4	9	45	2	18,2	8	40
• 5 ve 6	11	55	9	81,8	15	60

NGG: Normal gelişim gösteren, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Araştırmaya katılan çocukların cinsiyetleri incelendiğinde; AGY olan çocukların 9'u kız, 11'i erkek, AG olan çocukların 4'ü kız, 7'si erkek, NGG'li çocukların ise 10'u kız, 10'u erkektir. Araştırmaya katılan annelerin özellikleri ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcı Annelerin Kişisel Bilgileri

	NGG'li Çocukların Anneleri (n=20)		AG olan Çocukların Anneleri (n=11)		AGY olan Çocukların Anneleri (n=20)	
	f	%	f	%	f	%
Annesinin Eğitim Durumu						
• İlköğretim (İlkokul ve Ortaokul)	4	20	7	63,6	11	55
• Ortaöğretim	8	40	4	36,4	7	35
• Üniversite	8	40	-	-	2	10

Tablo 2. Devamı

	NGG'li Çocukların Anneleri (n=20)		AG olan Çocukların Anneleri (n=11)		AGY olan Çocukların Anneleri (n=20)	
	f	%	f	%	f	%
Annesinin Çalışma Durumu						
• Ev Hanımı	13	65	11	100	17	85
• Çalışan Anneler	7	35	-	-	3	15

NGG: Normal gelişim gösteren, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Katılımcı annelerin eğitim düzeyleri incelendiğinde ise; AGY olan çocukların annelerinin 11'i ilköğretim, 7'si ortaöğretim ve 2'si üniversite düzeyinde eğitime sahipken, AG olan çocukların annelerinin 7'si ilköğretim ve 4'ü ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip, NGG'li çocukların annelerinin ise 4'ü ilköğretim, 8'i ortaöğretim ve 8'i de üniversite düzeyinde eğitime sahiptirler.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanılması amacı ile Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeği (EDDÖ-TV) ve Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeği (ÇDDÖ-TV) kullanılmıştır.

Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeği Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV). Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeği (EDDÖ-TV), Mahoney (2008) tarafından geliştirilen ve alan yazında yetersizliği olan çocukların annelerinin etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek için kullanılan bir ölçek olup Türk popülasyonuna uyarlaması Diken, Topbaş ve Diken (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda geçerlik için kapsam ve yapı geçerliğine bakılmış ve ayrıca madde analizleri yapılmıştır. İçerik geçerliğinde uzmanlar yardımıyla dil çevirisi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi yapılarak yapı geçerliğine bakılmış ve ölçeğe son hali verilmiştir. EDDÖ-TV madde analizi sonuçları incelendiğinde alt faktörlerde yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyonların .37 ile .86 arasında değiştiği ve t-değerlerinin anlamlı ($p < .001$) olduğu görülmektedir. EDDÖ-TV 12 madde ve toplamda üç alt ölçekten oluşmaktadır. Her madde 1'den 5'e kadar (1=düşük, 5=yüksek) 5'li likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Ölçeğin puanlanmasında, anne-çocuk etkileşimini yansıtan video kaydı 2 farklı kodlayıcı tarafından kodlanmaktadır. Ölçekte yer alan çoğu madde için 1'den 5'e doğru puan etkileşimlerdeki niteliğin yüksek olduğunu gösterirken, EDDÖ-TV'daki "başarı odaklı olma, yönlendirici olma ve etkileşim hızı" maddeleri için 3 puan niteliğin yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır. Uygulama sırasında çocukların gelişimine uygun oyuncaklar kullanılarak annelere "Çocuğunuzla her zaman nasıl oyun oynuyorsanız aynı şekilde oynamalısınız" denilerek 15 dakikalık video kaydı alınmaktadır. Alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayıları değerlendirilmiş ve değerlendirme sonuçları .86, .87, .70 olarak bulunmuştur (Diken vd., 2009).

Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeği Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV). Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeği (ÇDDÖ-TV), Mahoney ve Wheeden (1999) tarafından geliştirilen ve alan yazında çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek için kullanılan bir ölçek olup Türk popülasyonuna uyarlaması Diken ve diğerleri (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda geçerlik için kapsam ve yapı geçerliğine bakılmış ve ayrıca madde analizi yapılmıştır. İçerik geçerliğinde uzmanlar yardımıyla dil çevirisi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi yapılarak yapı geçerliğine bakılmış ve ölçeğe son hali verilmiştir. ÇDDÖ-TV madde analizi sonuçları incelendiğinde alt faktörlerde yer alan tüm maddeler için madde-toplam korelasyonların .52 ile .89 arasında değiştiği, madde-toplam korelasyonlarının istenenden daha yüksek olduğu gözlenmektedir. ÇDDÖ-TV madde analizi sonuçları incelendiğine t-değerlerinin anlamlı ($p < .001$) olduğu görülmektedir. ÇDDÖ-TV 7 madde ve iki alt ölçekten oluşmaktadır. Her bir madde 1'den 5'e kadar (1=düşük, 5=yüksek) 5'li likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Ölçeğin puanlanmasında kullanılan anne-çocuk etkileşimi video kayıtları 2 farklı kodlayıcı tarafından kodlanmaktadır. Ölçekte yer alan çoğu madde için 1'den 5'e doğru puan etkileşimlerdeki niteliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Uygulama

sırasında çocukların gelişimine uygun oyuncaklar kullanılarak annelere "Çocuğunuzla her zaman nasıl oyun oynuyorsanız aynı şekilde oynamalısınız" denilerek 15 dakikalık video kaydı alınmaktadır. Alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları Cronbach Alfa kullanılarak değerlendirilmiş ve katsayılar .79 ve .91 olarak bulunmuştur (Diken vd., 2009).

Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerinin toplanma sürecinde annelerin çocuklarıyla kurum ya da ev gibi mümkün olabilen en doğal ortamda serbest oyun oynama davranışları 15 dakika süresince video kaydına alınmıştır. Annelerin isteği doğrultusunda evlerinde video kaydı alınmıştır. Ev ortamı uygun olmayan annelerle de kurum içerisinde ev ortamına yakın bir doğal ortam oluşturulmaya çalışılmıştır (halı, video çekimindeki ışığın doğru yerden gelmesi, sessiz bir ortam olmasına dikkat edilmiştir). Uygulamada kullanılacak oyuncaklar üzeri halıyla kaplı ortamda yerde bulundurulmuştur. Anne çocukla oyun oynamaya başlamadan önce ortama bir kamera yerleştirilmiş ve çekim yapılmaya başlanmıştır. Araştırmada katılımcı çocuklar ve anneleri arasındaki etkileşimi görmek adına gerçekleştirilen uygulamalar sonucu toplam 51 oturum veri toplanmıştır. Anne-çocuk etkileşim kayıtlarının alınması sürecinde, anne ve çocuğun etkilenmeyeceği şekilde araştırmacı tarafından 15 dk boyunca kamera kayıtları alınmıştır. Uygulamaların yürütüldüğü ortamların her ikisinde de (ev veya okul) yerde halı bulundurulmuştur. Ortamlarda katılımcı çocuk anne çiftlerinin dikkatlerini dağıtabilecek gürültü gibi unsurların olmamasına dikkat edilmiştir.

Bu araştırmada anne-çocuk arasındaki doğal etkileşimin gerçekleştirilmesi için standart bir oyuncak seti kullanılmıştır. Oyuncak seti seçilirken Lifter, Ellis, Cannon ve Anderson (2005) ile Frey ve Kaiser'in (2011) oyun araştırmaları kaynak alınmıştır. Oyuncak setinde yer alan oyuncaklar alan yazında yer alan oyun araçları temel alınarak oluşturulmuştur. Oyuncak setinde yer alan oyuncaklar: Resimli kitaplar, AGY olan çocuklar için dokunsal hikaye kitapları, evcilik seti (bardak-şekerlik-plastik demlik, kaşık, tarak ve ayna içeren), oyuncak bebek, beşik, top, kurmalı oyuncak araba, üç parçalı vagonlu tren, 9 parçalı yapboz, çiftlik hayvanları, telefon ve iç içe geçen kaplardır. Oyuncak seti çocukların yaş, gelişim düzeyleri ve karşılıklı etkileşim düzeyleri dikkate alınacak şekilde seçilmiştir. Araştırmacı belirlenen gün ve saatlerde uygulama yerine giderek uygulama ortamını gözden geçirmiş ve uygun oyuncak setini hazırlamıştır. Çalışmaya katılan her çocuk ve anne ikilisi için tek oturum uygulama yapılmıştır. Uygulama sırasında uygulamacı anne-çocuk çiftlerine hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Video kaydından önce annelere "Evde çocuğunuzla nasıl oynuyorsanız aynı şekilde oynamalısınız" şeklinde açıklama yapılmıştır.

Verilerin Kodlanması ve Gözlemciler Arası Güvenirlik

Araştırma verilerinin kodlanması ve kodlayıcılar arası güvenirliliğin sağlanması için, video kayıtları iki bağımsız kodlayıcı tarafından ölçme araçlarına kodlanmıştır. Araştırmacı da kodlayıcılar da videoların kodlanmasına geçmeden önce EDDÖ-TV ve ÇDDÖ-TV ile ilgili eğitim almış ve bir uzman tarafından ölçek maddelerine yönelik örnek anne-çocuk etkileşim videoları üzerinde örnek kodlamalar yaparak eğitim sürecinden geçmişlerdir. Daha sonra elde edilen bu veriler video kayıtları tamamlandıktan sonra her oturumdaki anne-çocuk ikilisine göre iki kodlayıcı tarafından da ayrı ayrı kodlanmıştır. Gözlemciler arası güvenirliliğin sağlanması amacıyla çekilmiş farklı anne-çocuk etkileşimi videolarının kodlanması süresince iki kodlayıcı arasında en az %80 güvenirlilik sağlandıktan sonra, kodlayıcılar çekilen video kayıtlarını eş zamanlı izleyerek ölçeklere işaretleme yapmışlardır. Kodlayıcılar arasında %80 görüş birliği sağlandığında kayıtların tümünü birinci araştırmacı kodlamaya başlamıştır. İkinci kodlayıcı ise kayıtların %25' ini kodlamıştır.

Kodlayıcılar arası güvenirlilik $Görüş\ Birliği / Görüş\ Birliği + Görüş\ Ayrılığı \times 100$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır (İftar Tekin ve İftar Kırcaali, 2006). Araştırmada hem anneler hem de çocuklar için iki ayrı güvenirlilik katsayısı hesaplanmıştır. Bu formül ile yapılan hesaplama sonucunda EDDÖ-TV için kodlayıcılar arası güvenirlilik %96 (ranj % 85- 100), ÇDDÖ-TV için ise %91 (ranj % 85-95) bulunmuştur. Verilerin analizinden önce kodlama sırasında katılımcı çocuk için oyun sırasında sergilediği davranışlar ÇDDÖ-TV'nun formuna göre kodlanmıştır. Aynı şekilde katılımcı anneler için de oyun sırasında çocuklarına karşı sergiledikleri davranışlar EDDÖ-TV'nin formuna göre kodlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bütün verilerin kodlamaları bittikten sonra analiz

edilmiştir. ÇDDÖ-TV ve EDDÖ-TV araçlarının güvenilirlikleri Cronbach Alfa ile hesaplanmıştır. Buna göre EDDÖ-TV aracının her alt başlığının güvenilirliklerinin sırasıyla 0.85, 0.79, 0.61 ve ÇDDÖ-TV aracının her alt başlığının güvenilirliklerinin sırasıyla 0.92, 0.84 bulunmuştur.

Verilerin Analizi

AGY olan, AG ve NGG'li Türk çocuklarının ve annelerinin etkileşim stillerinin arasındaki ilişkinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada elde edilen veriler istatistiksel teknikler ile analiz edilmiştir. Araştırmanın alt problemlerinde örneklemden elde edilen kişi sayısı 20'den az olduğu ve normal dağılım sergilenmediği için non-parametrik testler kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu gruplar arasında anlamlı farklılığın büyüklüğünü ortaya koyabilmek amacıyla etki büyüklüğü (η^2) hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü 0,2; 0,5 ve 0,8 değerlerine göre küçük, orta ve geniş etkiye sahiptir şeklinde yorumlanır (Green, Salkind ve Akey, 1997). Tüm istatistiksel analizlerde α değeri 0,05 olarak belirlenmiştir. Bu araştırmanın birinci ve ikinci alt problemi kapsamında gelişim durumlarına göre ölçekler vasıtasıyla saptanan durumu ortaya koymak amacıyla frekans analizi ve gruplar arasında karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Üç alt problem kapsamında ise AGY olan, AG ve NGG'li çocuklar ayrı birer grup olarak ele alınmış ve her grupta bazı demografik değişkenlere (çocuğun cinsiyeti ve yaşı, annenin eğitim düzeyi) göre bu çocukların ve annelerinin etkileşim stillerinin farklılaşma durumu incelenmiştir. Bu kapsamda ANOVA, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. ANOVA testi EDDÖ ve ÇDDÖ'nün alt ölçeklerindeki puanların her üç gruptaki çocuklarda da (AG, NGG'li, AGY olan) normal dağılım sergilememesidir. Ayrıca çocuklar cinsiyet bakımından kız ve erkek olmak üzere; yaş bakımından 3-4 ve 5-6 olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Araştırmanın üçüncü alt problemi kapsamında annelerinin etkileşim davranışları çocuklarının dikkat ve etkileşim başlatma davranışlarını yordayıcı etkisi çoklu doğrusal regresyon ile incelenmiştir.

Bulgular

AGY olan, NGG'li ve AG olan Çocukların Anneleri ile ÇDDÖ'deki Etkileşim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında AGY, AG ve NGG'li çocukların anneleri ile ÇDDÖ'deki etkileşim puanlarının birbirlerinden farklılaşma durumu incelenmiştir. Bu doğrultuda çocukların ÇDDÖ-TV puanları kullanılmış ve farklılaşma durumu ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi) ve Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Shapiro-Wilk normallik testi ile yapılan analiz sonucunda Dikkat ve Başlatma boyutlarının her çocuk grubunda (AGY olan, AG ve NGG'li) manidar farklılık vermediği yani normal dağılım sergilediği saptanmıştır ($p>0,05$). Bu sebeple Dikkat ve Başlatma boyutlarında ANOVA, diğerlerinde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Tablo 3'te her gruptaki çocukların ölçek maddelerinden aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve standart sapması bulunmaktadır.

Tablo 3. Araştırma Gruplarına Göre Çocukların ÇDDÖ-TV Alt Boyutlarının Betimsel İstatistiği

Görme Düzeyleri ÇDDÖ-TV	NGG'li Çocuklar (n=20)		AG'li Çocuklar (n=11)		AGY'li Çocuklar (n=20)	
	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS
Dikkat	3.85	0.67	3.64	0.81	2.35	0.88
Devamlılık	3.65	0.88	3.73	0.90	2.50	1.00
Katılım	3.60	0.68	3.36	0.50	2.20	1.00
İşbirliği	3.95	0.83	4.09	0.70	2.80	1.20
Dikkat	3.76	0.56	3.70	0.59	2.46	0.93
Başlatma	3.45	0.83	3.09	0.94	1.95	0.83
Ortak Dikkat	3.90	1.07	3.64	0.92	1.95	0.94
Duygusal Durum	3.55	0.89	3.45	0.69	2.40	1.05
Başlatma	3.63	0.67	3.39	0.70	2.10	0.81

* $p<0.05$ NGG: Normal gelişim gösteren, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Dikkat boyutunda NGG'li çocukların ortalaması en fazla İşbirliği maddesinde ($\bar{x}=3.95$) iken en az Katılım maddesindedir ($\bar{x}=3.60$). AG olan çocukların ortalaması en fazla İşbirliği maddesinde ($\bar{x}=4.09$) iken en az Katılım maddesindedir ($\bar{x}=3.36$). AGY olan çocukların ortalaması ise en fazla İşbirliği maddesinde ($\bar{x}=2.80$) iken en az Katılım maddesindedir ($\bar{x}=2.20$). Başlatma boyutunda ise NGG'li çocukların ortalaması en fazla Ortak Dikkat maddesinde ($\bar{x}=3.90$) iken en az Başlatma maddesindedir ($\bar{x}=3.45$). AG olan çocukların ortalaması en fazla Ortak Dikkat maddesinde ($\bar{x}=3.64$) iken en az Başlatma maddesindedir ($\bar{x}=3.09$). AGY olan çocukların ortalaması ise en fazla Duygusal Durum maddesinde ($\bar{x}=2.40$) iken Başlatma ve Ortak Dikkat maddelerinde eşit ve en azdır ($\bar{x}=1.95$). Gruplar arasında ÇDDÖ-TV boyut ve madde ortalamalarında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan ANOVA sonuçları Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4. ÇDDÖ-TV Boyutlarının Araştırma Gruplarına Göre ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT.	SS	KO.	F	p.	η^2	Anlamlı Fark
Dikkat	Gruplar arası	19.924	2	9.962	18.519	.000*	.44	AGY<NGG
	Grup içi	25.821	48	.538				AGY<AG
	Toplam	45.745	50					
Başlatma	Gruplar arası	25.910	2	12.955	23.954	.000*	.50	AGY<NGG
	Grup içi	25.960	48	.541				AGY<AG
	Toplam	51.869	50					

* $p<0.05$ NGG: Normal gelişim gösteren, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Tablo 4'e göre AGY olan, AG ve NGG'li çocukların ÇDDÖ-TV'nun dikkat boyutundaki puan ortalamaları arasında, ANOVA testi sonucuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F_{(2,48)}=18.52$; $p=.00$). Yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucuna göre bu farklılığın AGY olan çocuklar ile AG olan ve NGG'li çocuklar arasında olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Başlatma boyutunda ise AGY olan, AG ve NGG'li çocukların puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F_{(2,48)}=23.95$; $p=.00$). Yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda AGY olan çocukların daha düşük puan almasının bu farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Dikkat ve Başlatma boyutlarındaki maddelerin her bir gruptaki öğrencilere göre farklılığı Kruskal Wallis testiyle incelenmiştir. En az bir grubun puanı normal dağılım göstermediği için bu maddelerin analizinde ANOVA'nın nonparametrik karşılığı olan Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Farklılığın kaynağı ise Mann Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırma sonucuna Bonferroni düzeltilmesi de uygulanarak incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. ÇDDÖ-TV Maddelerinin Araştırma Gruplarına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Görme Düzeyleri	n	$\bar{x}$ sıra	SS	χ^2	p	η^2	Anlamlı Fark
Dikkat	NGG	20	34.63	2	22.856	.000*	.46	AGY<NGG
	AG	11	31.73					AGY<AG
	AGY	20	14.23					
Devamlılık	NGG	20	31.85	2	14.423	.001*	.29	AGY<NGG
	AG	11	32.45					AGY<AG
	AGY	20	16.60					
Katılım	NGG	20	34.05	2	19.490	.000*	.39	AGY<NGG
	AG	11	30.73					AGY<AG
	AGY	20	15.35					

Tablo 5. Devamı

	Görme Düzeyleri	n	$\bar{x}$ sıra	SS	χ^2	p	η^2	Anlamlı Fark
İşbirliği	NGG	20	31.08	2	13.199	.001*	.26	AGY<NGG
	AG	11	33.00					AGY<AG
	AGY	20	17.08					
Başlatma	NGG	20	34.98	2	21.309	.000*	.43	AGY<NGG
	AG	11	29.77					AGY<AG
	AGY	20	14.95					
Ortak Dikkat	NGG	20	34.80	2	23.495	.000*	.47	AGY<NGG
	AG	11	32.18					AGY<AG
	AGY	20	13.80					
Duygusal Durum	NGG	20	32.78	2	14.719	.001*	.29	AGY<NGG
	AG	11	30.59					AGY<AG
	AGY	20	16.70					

* $p<0.05$ **NGG**: Normal gelişim gösteren, **AG**: Az gören, **AGY**: Ağır görme yetersizliği

Tablo 5 incelendiğinde Dikkat ve Başlatma boyutlarındaki bütün maddelere ait sonuçlar gruplar arası manidar farklılık olduğunu göstermektedir. Bu farkın nereden kaynaklandığına dair analizler sonucunda ise bütün maddelerde bu farkın AGY olan çocukların daha düşük puan almasının yol açtığı görülmüştür ($p<0.05$).

Annelerin AGY olan, AG ve NGG'li Çocukları ile EDDÖ'deki Etkileşim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında annelerin AGY olan, AG ve NGG'li çocukları ile EDDÖ'deki etkileşim düzeylerinin birbirlerinden farklılaşma durumu incelenmiştir. Bu doğrultuda annelerin EDDÖ-TV puanları kullanılmış ve farklılaşma durumu ANOVA ve Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Shapiro-Wilk normallik testi ile yapılan analiz sonucunda sadece duyarlı-yanıtlayıcı olma boyutunda her çocuk grubunda (AGY olan, AG ve NGG'li) manidar farklılık vermediği yani normal dağılım sergilediği saptanmıştır ($p>0,05$). Bu sebeple duyarlı-yanıtlayıcı olma boyutunda ANOVA, diğer boyut ve maddelerde Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Tablo 6'da her gruptaki annelerin ölçek maddelerinden aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve standart sapması bulunmaktadır.

Tablo 6. Araştırma Gruplarına Göre Çocukların EDDÖ-TV Alt Boyutlarının Betimsel İstatistiği

Gelişim Durumu EDDÖ-TV	NGG'li Çocuk Anneleri (n=20)		AG'li Çocuk Anneleri (n=11)		AGY'li Çocuk Anneleri (n=20)		η^2
	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	
Duyarlı olma	3.95	0.83	3.18	1.33	3.75	0.85	.07
Yanıtlayıcı olma	3.65	0.59	2.82	0.87	3.15	0.67	.18
Etkili olma	3.60	0.68	2.91	1.04	3.05	0.60	.16
Yaratıcı olma	2.85	0.81	2.55	1.04	2.55	0.60	.04
Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	3.51	0.60	2.86	0.98	3.12	0.48	.14
Kabullenme	3.10	0.72	2.91	0.54	2.90	0.55	.04
Keyif alma	3.20	0.62	2.91	0.54	3.05	0.51	.04
Sözel pekiştirici kullanma	1.95	0.76	1.73	0.65	2.05	0.60	.03
Sıcak olma	2.75	1.07	1.91	0.94	2.85	0.99	.12
Duygusal ifade edici olma	3.55	0.60	2.82	0.60	3.30	0.57	.20
Duygusal İfade Edici Olma	2.91	0.61	2.45	0.54	2.83	0.41	.11

Tablo 6. Devamı

Gelişim Durumu EDDÖ-TV	NGG'li Çocuk Anneleri (n=20)		AG'li Çocuk Anneleri (n=11)		AGY'li Çocuk Anneleri (n=20)		η^2
	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	$\bar{x}$	SS	
Başarı odaklı olma	3.20	0.70	2.64	1.12	3.30	0.86	.09
Yönlendirici olma	3.35	0.67	3.36	0.81	3.95	0.69	.15
Etkileşim hızı	2.80	0.70	2.45	0.82	2.75	0.97	.04
Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma	3.12	0.50	2.82	0.60	3.33	0.68	.09

* $p < 0.05$ NGG: Normal gelişim gösteren, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Tablo 6'da da görüldüğü gibi duyarlı-yanıtlayıcı olma boyutunda NGG'li çocuk annelerinin ortalaması en fazla duyarlı olma maddesinde ($\bar{x}=3.95$) iken en az yaratıcı olma maddesindedir ($\bar{x}=2.85$). AG olan çocuk annelerinin ortalaması en fazla duyarlı olma maddesinde ($\bar{x}=3.18$) iken en az yaratıcı olma maddesindedir ($\bar{x}=2.55$). AGY olan çocuk annelerinin ortalaması ise en fazla duyarlı olma ($\bar{x}=3.75$) iken en az yaratıcı olma maddesindedir ($\bar{x}=2.55$). Duygusal ifade edici olma boyutunda NGG'li çocuk annelerinin ortalaması en fazla duygusal ifade edici olma ($\bar{x}=3.55$) iken en az sözel pekiştireç kullanma maddesindedir ($\bar{x}=1.95$). AG olan çocuk annelerinin ortalaması ise en fazla kabullenme ve keyif alma maddelerinde ($\bar{x}=2.91$) iken en az sözel pekiştiren kullanma maddesindedir ($\bar{x}=1.73$). AGY olan çocuk annelerinin ortalaması ise en yüksek duygusal ifade edici olma maddesinde ($\bar{x}=3.30$) iken en az sözel pekiştireç kullanma maddesindedir ($\bar{x}=2.05$). Başarı odaklı- yönlendirici olma boyutunda NGG'li çocuk annelerinin ortalamaları en fazla yönlendirici olma maddesinde ($\bar{x}=3.35$) iken en az etkileşim hızı maddesindedir ($\bar{x}=2.80$). AG olan çocuk annelerinin ortalaması en fazla yönlendirici olma maddesinde ($\bar{x}=3.36$) iken en az etkileşim hızı maddesindedir ($\bar{x}=2.45$). AGY olan çocuk annelerinin ortalaması ise en fazla yönlendirici olma maddesinde ($\bar{x}=3.95$) iken en az etkileşim hızı maddesindedir ($\bar{x}=2.75$). Annelerin duyarlı-yanıtlayıcı olma boyutunda çocuklarının görme düzeylerine göre farklılıklarının ANOVA testine ilişkin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Duyarlı Yanıtlayıcı Olma Boyutunun Araştırma Gruplarına Göre ANOVA Testi Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	KT.	Sd.	KO.	F	p.	η^2	Anlamlı Fark
Duyarlı-	Gruplar arası	3.289	2	1.644	3.773	.030*	.14	AG<NGG
Yanıtlayıcı	Grup içi	20.917	48	.436				
Olma	Toplam	24.206	50					

* $p < 0.05$

Tablo 7'de de görüldüğü üzere duyarlı-yanıtlayıcı olma boyutunda AGY olan, AG ve NGG'li çocuk annelerinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir ($F_{(2,48)} = 3.77; p = .03$). Yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda bu anlamlı farkın NGG'li ve AG olan çocuk annelerinin arasında olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). EDDÖ-TV boyut ve maddelerinin görme düzeyine göre arasındaki farkı belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8. EDDÖ-TV Boyut ve Maddelerinin Araştırma Gruplarına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Görme Düzeyi	n	$\bar{X}$ sıra	Sd.	χ^2	p	η^2	Anlamli Fark
Duygusal İfade Edici Olma	NGG	20	30.40	2	5.515	.063	.11	
	AG	11	17.41					
	AGY	20	26.33					
Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma	NGG	20	25.70	2	4.483	.106	.09	
	AG	11	18.68					
	AGY	20	30.33					
Duyarlı Olma	NGG	20	29.25	2	3.560	.169	.07	
	AG	11	19.27					
	AGY	20	26.45					
Yanıtlayıcı Olma	NGG	20	32.70	2	8.913	.012*	.18	NGG>AG
	AG	11	18.64					
	AGY	20	23.35					
Etkili Olma	NGG	20	32.75	2	8.252	.016*	.16	NGG>AG
	AG	11	20.45					
	AGY	20	22.30					
Yaratıcı Olma	NGG	20	29.15	2	1.801	.406	.04	
	AG	11	23.18					
	AGY	20	24.40					
Kabullenme	NGG	20	29.08	2	2.101	.350	.04	
	AG	11	24.14					
	AGY	20	23.95					
Keyif Alma	NGG	20	28.70	2	2.060	.357	.04	
	AG	11	22.32					
	AGY	20	25.33					
Sözel Pekiştireç Kullanma	NGG	20	26.10	2	1.651	.438	.03	
	AG	11	21.77					
	AGY	20	28.23					
Sıcak Olma	NGG	20	28.03	2	6.021	.049*	.12	Yok
	AG	11	16.73					
	AGY	20	29.08					
Duygusal İfade Edici Olma	NGG	20	31.98	2	9.879	.007*	.20	NGG>AG
	AG	11	16.59					
	AGY	20	25.20					
Başarı Odaklı Olma	NGG	20	27.40	2	4.335	.114	.09	
	AG	11	18.27					
	AGY	20	28.85					
Yönlendirici Olma	NGG	20	22.03	2	7.264	.026*	.15	Yok
	AG	11	21.55					
	AGY	20	32.43					
Etkileşim Hızı	NGG	20	27.40	2	1.798	.407	.04	
	AG	11	21.14					
	AGY	20	27.28					

*p<0.05 NGG: Normal gelişim gösteren, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Tablo 8'de de görüldüğü üzere bu boyutun maddelerinin çocukların görme düzeyine göre Kruskal Wallis testi ile karşılaştırılması sonucunda yanıtlayıcı ($\chi^2_{(2)}=8.91$; $p = 0.012$) ve etkili olma ($\chi^2_{(2)}=8.25$; $p = 0.016$) maddelerinde üç gruptaki çocuk anneleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Yapılan Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırma sonucunda Bonferroni düzeltmesi de uygulanarak iki boyutta da NGG'li ve AG olan çocukların annelerinin bu farklılığa yol açtığı ortaya çıkmıştır ($p<0.05$). Duyarlı olma ve yaratıcı olma maddelerinde ise gruplar arasında manidar farklılık bulunmamıştır. Tablo 8'e göre duygusal-ifade edici olma ve başarı odaklı yönlendirici olma boyutlarında gruplar arasında manidar farklılık gözlenmemiştir. Ancak duygusal ifade edici olmanın sıcak olma ve duygusal ifade edici olma maddelerinde gruplar arasında manidar farklılık olduğu görülmüştür. Bu farklılığın ise sıcak olma maddesinde AGY ve AG olan çocukların annelerinin; duygusal ifade edici olmada NGG'li ve AG olan çocuk anneleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında başarı odaklı yönlendirici olma boyutundaki yönlendirici olma maddesinde de gruplar arasında anlamlı fark olduğu gözlenmiştir. Bu farklılığa ise NGG'li ve AGY olan çocukların annelerinin yol açtığı görülmüştür ($p<0.02$). Diğer maddelerin gruplar arasında farklılaşma olmadığı sonucuna varılmıştır.

AGY olan, AG ve NGG'li Çocukların Annelerinin Etkileşim Davranışları Çocuklarının Dikkat ve Etkileşim Başlatma Davranışlarını Yordama Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu sorusuna cevap verebilmek amacıyla AGY olan, AG ve NGG'li olan çocuk ve anne çiftleri bir grup olarak ele alınmıştır. Annelerin duyarlı-yanıtlayıcı olma, duygusal ifade edici olma ve başarı odaklı-yönlendirici olma davranışlarının, çocukların dikkat veya başlatma davranışlarını yordama düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda dikkat veya başlatmanın bağımlı, anne davranışlarının bağımsız değişken olduğu çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 9'da AGY olan, AG ve NGG'li olan çocukların annelerinin etkileşim davranışlarının çocukların dikkat davranışları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Tablo 9. Annelerin Etkileşim Davranışlarının Çocukların Dikkat Davranışları Üzerindeki Etkilerini Gösteren Aşamalı Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Anneye İlgili Değişkenler	β Katsayısı*	Std. Hata	Std. β Katsayısı	R	R ²	t*
NGG	Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	0.43	0.20	0.46	0,46	0,21	2,21*
	Sabit	2.25	0.70				3,24*
AG	Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	0.48	0.12	0.80	0,78	0,64	3,95*
	Sabit	2,34	0.36				6,41*
AGY	Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma	-0.55	0.29	-0.41	0,41	0,17	-0,89
	Sabit	4.31	0.99				4,33*

* $p<0.05$ NGG: Normal gelişim, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Araştırma kapsamında ilk olarak çocukların dikkat davranışını annelerinin duyarlı-yanıtlayıcı, duygusal ifade edici ve başarı odaklı-yönlendirici olmasının ne kadar yordadığı incelenmiştir. Tablo 9 incelendiğinde değişken eleme yönteminin kullanıldığı aşamalı çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda NGG'li çocuklarda sadece annelerin duyarlı yanıtlayıcı olması dikkat üzerinde anlamlı etkiye sahiptir ($F_{(1-18)}=4.87$; $p = .04$). Ayrıca bu davranış NGG'li çocukların dikkat puanlarındaki değişimin %21'ini açıklamaktadır. AG olan çocuklarda sadece annelerin duyarlı yanıtlayıcı olması dikkat üzerinde anlamlı etkiye sahiptir ($F_{(1-9)}=15,6$; $p = .00$) ve bu davranış tek başına AG olan çocukların dikkat puanlarındaki değişimin %64'ünü açıklamaktadır. AGY olan çocuklarda ise dikkat davranışını en fazla etkileyen anne davranışı başarı odaklı-yönlendirici değildir; ancak anlamlı bir etkiye sahip değildir ($F_{(1-18)}=3.58$; $p = .08$). Ayrıca bu davranış AGY olan çocukların dikkat puanlarındaki değişimin %17'sini açıklamaktadır. Çocukların başlatma davranışı üzerinde anne davranışlarının etkisinin değişken eleme yönteminin kullanıldığı aşamalı çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10. Annelerin Etkileşim Davranışlarının Çocukların Başlatma Davranışları Üzerindeki Etkilerini Gösteren Aşamalı Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	Anneye İlgili Değişkenler	β Katsayısı*	Std. Hata	Std. β Katsayısı	R	R ²	t*
NGG	Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	0.48	0.86	0.42	0.42	0.18	1.99
	Sabit	1.95	0.24				2.28*
AG	Duygusal- İfade Edici Olma	0.85	0.25	0.65	0.88	0.77	3.39*
	Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma	-1.11	0.22	-0.96			-5.00*
	Sabit	4.45	0,65				6.85*
AGY	Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	0.47	0.38	0.28	0.28	0.08	1.24
	Sabit	0.63	1.20				0.53*

* $p < 0.05$ NGG: Normal gelişim, AG: Az gören, AGY: Ağır görme yetersizliği

Tablo 10'a göre NGG'li çocuklarda başlatma davranışını en fazla etkileyen anne davranışının duyarlı yanıtlayıcı olma olduğu; ancak başlatma davranışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı bulunmuştur ($F_{(1-18)}=3.96$; $p = .06$). AG olan çocuklarda ise annelerin duygusal ifade edici olma ve başarı odaklı-yönlendirici olma davranışları çocuklarının başlatma davranışı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir ($F_{(2-8)}=13.2$; $p = .00$). AGY olan çocuklarda ise başlatma davranışını yordayan anne davranışı yoktur. En fazla etkileyen anne davranışı duyarlı yanıtlayıcı olma ($F_{(1-18)}=1.53$; $p = .23$).

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı AGY olan, AG ve NGG'li çocuklarla anneleri arasındaki etkileşimsel davranışların karşılaştırılmasıdır. Araştırmanın birinci alt amacında AGY olan, AG ve NGG'li çocukların anneleri ile etkileşim düzeyleri incelenmiştir. ÇDDÖ-TV'nin Dikkat ve Başlatma alt ölçeklerinde AGY olan, AG ve NGG'li çocukların etkileşim davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiş, en büyük farklılığın ise NGG'li çocuklarla AGY olan çocuklar arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma bulguları AGY olan çocukların, anneleri ile etkileşimi başlatma ve yanıtlamada belirgin düzeyde sınırlılıklar sergilediklerini göstermiştir. Bu bulguları destekler nitelikte Recchia (1987) AGY olan çocukların anneleri ile oyun oynarken çevrelerindeki oyuncaklarla sınırlı düzeyde ilgilendiklerini ve dikkatlerini etkinliğe yöneltmede sınırlılıklar sergilediklerini vurgulamıştır. McGaha ve Farran'da (2001) AGY olan çocukların NGG'li çocuklara oranla daha az oyunu başlatma girişiminde bulunarak tek başına oyun oynamayı tercih ettiklerini göstermiştir. Araştırma kapsamında ÇDDÖ kullanılarak yapılan grup karşılaştırmalarında çocukların etkinliğe katılma çabası değerlendirildiğinde AGY olan çocukların dikkat boyutunda nadiren bir davranışın tekrarını sergiledikleri, diğer bir ifade ile ikinci bir girişimde nadiren bulunarak düşük düzeyde devamlılık gösterdikleri görülmüştür. Bununla birlikte ÇDDÖ'nün dikkat alt ölçeğindeki katılım maddesi incelendiğinde, NGG'li çocukların AGY olan ve AG olan çocuklara oranla yapılan etkinliklere daha fazla katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Buna göre araştırmacının uygulama sürecindeki gözlemlerine de dayanarak AGY olan çocukların NGG'li çocuklara oranla daha az etkinlik başlatma girişiminde buldukları, etkinlik süresince daha pasif ya da sadece yetişkinlerin isteklerine yanıt vererek düşük düzeyde başlatma davranışları sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Araştırma bulgularını destekler nitelikte McGaha ve Farran (2001) AGY olan çocukların NGG'li çocuklara oranla daha az oyun başlatma girişiminde bulunarak tek başına oyun oynamayı tercih ettiklerini vurgulamışlardır.

Araştırmanın ikinci amacında, annelerin AGY olan, AG ve NGG'li çocukları ile arasındaki etkileşim düzeyleri incelenmiştir. EDDÖ-TV'nun sadece duyarlı-yanıtlayıcı olma alt ölçeğinde AGY olan, AG ve NGG'li çocukların annelerinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkmış, elde edilen bulgulardaki en büyük farklılık ise NGG'li ve AG olan çocukların anneleri arasında gözlenmiştir. Baird ve diğerleri (1997) yaptıkları araştırmalarında AGY olan

çocukların annelerinin, çocuklarına ait ipuçlarını okumada güçlükler yaşadıklarını, daha az yanıtlayıcı ve ayrıca daha fazla yönlendirici olduklarını vurgulamışlardır. Bununla birlikte, annelerin AGY olan çocuklarının NGG'li çocuk-anne çiftlerine oranla daha az aktif ve daha az etkileşimli olduklarını da ifade etmişlerdir. Başka bir araştırmanın bulgularında da Perez Pereira ve Conti Ramsden (1999) AGY olan çocuk annelerinin AG ve NGG'li çocukların annelerine oranla daha fazla betimleme içeren yönerge ve sözel yönlendirmeler kullandıklarını ayrıca bu yönergeleri AG olan ve NGG'li çocukların annelerine oranla daha fazla sayıda tekrar ettiklerini göstermişlerdir. Mahoney ve Perales (2005) anne-çocuk arasında görülen etkileşimsel yanıtlayıcılığın, anne-çocuk çiftinin, etkileşim sırasında karşılıklı olma durumlarını içeren ve süreklilik gösteren bir süreç olduğunu vurgulamaktadırlar. Alan yazında araştırmacılar çocuklarıyla yanıtlayıcı etkileşimde bulunan ebeveynlerin, çocuklarının ortak dikkat başlatma ve keşfetme gibi davranışları sergilemelerini kolaylaştırdığı da göstermektedirler (Mahoney vd., 2007). Bu araştırmanın bulguları EDDÖ-TV'nin duyarlı-yanıtlayıcı olma alt ölçeğinden yanıtlayıcı ve etkili olma maddelerinde AG olan çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarına yönelik etkileşimi sürdürmede daha az etkili davranışlar sergilediklerini ve oyun etkinliklerinde çocuğun dikkatini çekebilecek daha az yaratıcı davranışlar sergilediklerini göstermiştir.

EDDÖ-TV'nin duygusal ifade edici olma alt ölçeğindeki sıcak olma ve duygusal ifade edici olma maddeleri arasında gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Bu farklılığın sıcak olma ve duygusal ifade edici olma maddelerinde NGG'li ve AG olan çocukların anneleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular NGG'li çocukların annelerinin AG olan çocukların anneleriyle karşılaştırıldığında daha sıcak ve duygusal açıdan daha fazla ifade edici olduğunu göstermiştir. Fakat bu alt ölçekte elde edilen bir diğer bulguda; AGY olan çocukların annelerinin daha sıcak olduğu ve puanlarının da AG olan çocukların annelerinin puanlarından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığıdır. Araştırmacı gözlemlerine dayanarak bu duruma AGY olan çocuk annelerinin çocuklarına karşı fiziksel teması sıklıkla kullanmalarının neden olduğu düşünülmektedir. Duygusal ifade edici olma alt ölçeğinin genel bulguları incelendiğinde tüm alt ölçek ve maddelerinden AG olan çocukların annelerinin düşük puan aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca istatistiksel olarak bir farklılık oluşmamasına rağmen AG olan çocukların anneleri bütün maddelerde en düşük puanları almışlardır. Sıcak olma ve duygusal ifade edici maddelerinde anlamlı farklılıklar sadece NGG'li ve AG olan çocukların anneleri arasında bulunmuştur. Alan yazında Bailey ve Wolery (1992) ebeveyn-çocuk etkileşiminin keyif verici özellikte olmasının önemli olduğunu, ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte katıldıkları etkinlikler sırasında karşılıklı olarak keyif alamadığı durumlarda etkinliğe karşı sıklıkla eğilimi gösterebileceklerini, ayrıca çocukların da bu durumda etkinliği sonlandırabildiklerini vurgulamışlardır.

Özetle, AG ve AGY olan annelerin sıcak olma ve duygusal ifade edici olma boyutlarında risk grubunda oldukları göz önüne alınmalıdır. Görme yetersizliği olan çocukların görme girdilerinden yoksun olmaları nedeniyle ebeveyn etkileşimi aracılığıyla edindikleri öğrenme yaşantılarının önemi göz önüne alındığında, ebeveynlerin sıcak ve duygusal ifade edici olma etkileşim stillerinin desteklenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. AGY olan çocuk anneleri EDDÖ-TV Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma alt ölçeğinde de AG olan ve NGG'li çocukların annelerinden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmışlardır. Bu bulgularda AGY olan çocukların annelerinin diğer grup annelerine oranla yüksek düzeyde yönlendirici davranışlar sergilediklerini göstermiştir. Araştırmacı gözlemlerine dayanarak AGY olan çocukların annelerinin çocuklarındaki görsel ipucu eksikliğinden kaynaklanabilecek şekilde oyun sırasında çocuklarının daha aktif katılımını sağlamak amacıyla yönlendirici davranışları daha çok sergiledikleri ifade edilebilir. Araştırma bulgularını destekler nitelikte Behl ve Akers (1996) görme yetersizliği olan çocukların annelerinin oyun oynama sırasında çocuklarını daha fazla yönlendirdiklerini ve daha fazla fiziksel temasta bulduklarını vurgulamışlardır. Ayrıca annelerin sergiledikleri bu tür davranışları sadece çocuklarının görme yetersizliğine bağlanmaması gerektiğini, çocukların oyun sırasında daha aktif olmalarını sağlamak amacıyla da bu davranışları sergilemiş olabileceklerini de tartışmışlardır.

Perez Pereira ve Conti Ramsden (1999) AGY olan çocukların annelerinin nesnelere gösterme, işaret etme gibi alternatif bakışlar veya bilindik jest \ mimikler sergilemek yerine, vücut hareketleriyle ortak dikkat oluşturmaya başladıklarını ve bu şekilde de çocuklarıyla iletişime girmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Aslında bu bulgular AGY olan çocuklarla ebeveynleri arasındaki etkileşimin karmaşık yapısına yönelik önemli ipuçları sağlamaktadır. Annelerin yönlendiriciliğini açıklayan benzer araştırmalarda da AGY olan ve NGG'li çocukların dikkat, odaklanma ve oyun oynama becerilerinde, AGY olan çocukların annelerinin NGG'li çocukların annelerine oranla daha fazla yönlendirici davranışlar sergiledikleri bulgulanmıştır (Behl ve Akers, 1996; Campbell, 2003; Mahoney ve Powell, 1988).

Araştırmanın üçüncü alt amacında, AGY, AG olan ve NG'li çocukların dikkat ve başlatma davranışlarını en fazla yordayan anne davranışları incelenmiştir. Buna göre EDDÖ-TV'nun dikkat alt boyutunda AG olan ve NGG'li çocukların annelerinin duyarlı-yanıtlayıcı olmasının, çocuklarının dikkat davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca AG olan çocukların annelerinin duyarlı-yanıtlayıcı olmalarının, çocuklarının dikkat davranışları üzerinde NGG'li çocuklara oranla daha çok etkiye sahip olduğu görülmüştür. AG olan çocukların annelerinin başarı odaklı-yönlendirici olma davranışlarının çocukların başlatma davranışlarını olumsuz yönde etkilediği, duygusal ifade edici olma davranışının da başlatma davranışını olumlu yönde etkilediği bulgulanmıştır. Mahoney ve diğerleri (2007) araştırma bulgularında annelerin duyarlı-yanıtlayıcı olma davranışları sergilemelerinin çocukların sergilediği temel davranışlarda ilerleme göstermelerine yardımcı olmasının yanında, çocukların bu davranışları etkili şekilde kullanmaları üzerinde de aracı rolünün olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte Bornstein, Hendricks, Haynes ve Painter (2007) araştırmalarında annelerin çocuklarına karşı duyarlı-yanıtlayıcı olmasıyla birlikte anne-çocuk çiftlerinin özelliklerinin birbirleriyle ilişkili olmasının ebeveyn-çocuk etkileşiminde önemli görülen bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte annelerin çocuklarına karşı yanıtlayıcı davranış stili sergilemelerinin çocuğun gelişimi üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu önemi de ifade edilmektedir. Dolayısıyla, annelerin duyarlı-yanıtlayıcı etkileşim stilini sergilemesi çocukların davranışları üzerinde önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada AGY olan, AG ve NGG'li çocuklarla ebeveynleri arasındaki anne-çocuk etkileşimi incelenmiştir. Ayrıca çocuklar ve ebeveynleri arasındaki etkileşimlerinin çocukların görme seviyelerine göre nasıl farklılıklar gösterdiklerini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada 2-6 yaş arasındaki AGY ve AG olan çocuklarla ebeveynleri arasındaki karşılıklı etkileşim hem çocuklar hem de ebeveynleri açısından incelenerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Araştırmacı gözlemlerine dayanarak AGY olan çocukların ebeveynlerinin daha fazla sözel pekiştirici kullanımı ve aynı zamanda da daha fazla yönlendirici olma davranışlarını sergileyerek etkileşimde genel olarak daha yoğun çaba sarf ettikleri gözlenmiştir. Araştırma verileri toplanırken AGY olan çocukların annelerinin çocuklarındaki görsel ipucu eksikliğinden kaynaklanabilecek şekilde oyun sırasında çocuklarının daha aktif katılımını sağlamak amacıyla daha çok yönlendirici davranışlar sergiledikleri ifade edilmektedir. Buna ek olarak AGY olan çocukların annelerinin çocuklarına karşı fiziksel teması sıklıkla kullandıkları ve çocuklarına karşı daha sıcak oldukları tespit edilmiştir.

Alan yazında erken çocukluk dönemindeki AGY olan çocukların anne-çocuk etkileşimini konu alan araştırmaların sınırlı sayıda olduğu bu araştırma sonucunda ise özellikle AGY olan çocukların etkileşimi başlatma ve dikkat davranışlarında sınırlılıklarının olduğu bulgulanmıştır. McAllister ve Gray (2007) AGY olan çocukların, görsel dikkat eksikliği nedeniyle beden hareketlerinde sınırlılıklar yaşayabildiklerini ve bundan dolayı da daha fazla ebeveyn desteğine ihtiyaç duydukları da ifade etmişlerdir. Recchia (1998) AGY olan çocukların ilk kez karşılaştığı kişilere ya da uyaranlara yönelmede annelerini sosyal referans alma davranışlarını incelemiş ve AGY olan çocukların sosyal referans alma davranışlarının annelerin yanıtlayıcılık becerileriyle doğrudan ilişkili olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte yanıtlayıcı davranışlar sergileyen annelerin çocuklarını uyaranla ilgili bilgilendirilmek istediği, yanıtlayıcı davranışlar sergilemeyen annelerin çocuklarının ise uyarana yönelmek için herhangi bir beklentiye girmediği görülmüştür.

Alan yazında genel olarak yönlendirici ebeveyn davranış stiline sıcak ebeveynlik stili ile tutarlı olmadığı görülmektedir. Oysaki bu araştırmada elde edilen bulgular AGY olan çocuk annelerinin hem sıcak hem de yönlendirici davranış stili sergilediklerini göstermektedir. Bu bulgular görme yetersizliği olan çocukların dikkatlerini etkileşim sırasında nesnelere veya etkileşime yönlendirmede ebeveynlerin çocuklardaki görsel girdi sınırlılığı nedeniyle daha baskın olduğu anlamına gelebilir. Araştırmacılar bu bulguların görme yetersizliğine özgü bulgular olabileceğini düşünmektedirler. Daha geniş katılımcı gruplarıyla yapılacak boylamsal veya kesitsel ileri araştırmalarda AGY olan çocuklarda olumlu gelişimsel çıktılarla hangi ebeveynlik stiline ilişkili olduğu daha açık olarak görülebilecektir. Bu araştırmanın bulguları çocuklardaki ağır görme yetersizliğinin ebeveynlerin daha yönlendirici davranış stili yönelttiğini göstermektedir. Ancak bu araştırmada AG olan çocuk sayısının sınırlılığı ve AG olan çocuk sayısının AGY olan çocuk sayısı ile eşit olmaması elde edilen bulguları dikkatle yorumlamaya neden olmaktadır.

Öneriler

İleri Araştırmalara Yönelik Öneriler

Bu araştırmada ağır görme yetersizliği olan, az gören ve normal gelişim gösteren küçük yaş grubu çocuklarda anne-çocuk etkileşimi karşılaştırılmıştır. Tüm araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmanın sınırlılıkları ve elde edilen bulguların sağladığı bilgiler ileri araştırmalara yönelik önerileri ortaya çıkarmıştır. İleri araştırmalarda özellikle Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve yerleşim yerlerinden farklı sosyo-ekonomik düzeylerden ve eğitim düzeylerinden ebeveynlere yapılacak çalışmalar bu araştırmadan elde edilen bilgilerin daha kapsamlı olarak incelenmesine imkan sağlayacaktır. Bu araştırmada ise, Ankara ve Bursa ilinden toplam 51 anne-çocuk çiftiyle çalışılmıştır. Ek olarak üç katılımcı grubunda katılımcı sayıları görme yetersizliğinin nadir rastlanan yetersizlik grupları arasında olması nedeniyle eşit tutulamamıştır. Araştırmanın bu sınırlılığı ileri çalışmalarda artan sayıda ve eşit katılımcı gruplarıyla aynı zamanda ebeveynlerin SED ve eğitim düzeyleri kontrol edilerek telafi edilebilir. Ek olarak araştırmada annelerle anne çocuk etkileşimi verileri toplanmıştır. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda babaların da katılımının sağlanması ebeveyn çocuk etkileşiminde tüm ebeveynlerin etkileşim stillerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca son olarak ileri araştırmalarda bu araştırmadan farklı olarak boylamsal takiplerle çocukların etkileşim davranışları ile ebeveynlerin etkileşim davranışlarının ardılığının incelenmesi, ebeveynlerin etkileşim stillerinin farklılaşan yönlerinin görme yetersizliği olan çocuklar üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda sıcak ama yönlendirici etkileşim stiline görme yetersizliği olan çocuklarda, daha olumlu etkileşimsel çıktıları sağlayıp sağlamadığı daha açık olarak anlaşılacaktır.

Son olarak, bu araştırmanın bulgularında AGY olan çocukların sergiledikleri sınırlı düzeyde dikkat, etkileşimi başlatma gibi davranışlardan dolayı özellikle AGY olan çocukları olan ebeveynlerin yanıtlayıcı etkileşim stillerinin desteklenmesi ve bu ebeveynlerin, çocuklarının sergiledikleri sosyal ipuçlarına daha duyarlı olmalarının sağlanması önemlidir. Ayrıca AGY olan çocuklar ve annelerinin etkileşimlerine yönelik yapılacak müdahale çalışmalarının hazırlanması çocuklarla anneleri arasındaki nitelikli etkileşimi arttırarak, AGY olan çocukların da iletişim becerilerine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Teşekkür

Bu çalışmanın yazarları, araştırmanın katılımcı annelerine ve çocuklarına çalışmaya sağladıkları katılardan ve ayırdıkları zamanlarından dolayı teşekkür ederler.

Kaynakça

- Bailey, D. B. ve Wolery, M. (1992). *Teaching infants and preschoolers with disabilities*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Bailey, D. B., McWilliam, R. A., Darkes, L. A., Hebbeler, K., Simeonsson, R. J., Spiker, D. ve Wagner, M. (1998). Family outcomes in early intervention: A framework for program evaluation and efficacy research. *Exceptional Children*, 64(30), 313-328.
- Baird, S. M., Mayfield, P. ve Baker, P. (1997). Mother's interpretations of the behavior of their infants with visual and other impairments during interactions. *Journal of Visual Impairments & Blindness*, 91, 467-483.
- Barnard, K. E. (1997). The effectiveness of early intervention. M. J. Guralnick (Ed.), *Influencing parent-child interactions for children at risk* içinde (s. 249-270). Baltimore: Paul H. Brookes.
- Behl, D. D. ve Akers, J. F. (1996). Do mothers interact differently with children who are visually impaired? *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 90(6), 501-511.
- Behl, D. D., Akers, J. F., Boyce, G. C. ve Taylor, M. J. (1995). Do mothers interact differently with children who are visually impaired?. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 90(6), 501- 511.
- Bornstein, M. H., Hendricks, C., Haynes, O. M. ve Painter, K. M. (2007). Maternal sensitivity and child responsiveness: Associations with social context, maternal characteristics, and child characteristics in a multivariate analysis. *Infancy*, 12(2), 189-223.
- Campbell, J. (2003). Maternal directives to young children who are blind. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 97(6), 355-365.
- Ceber Bakkaloğlu, H. ve Sucuoğlu, B. (2000). Normal ve zihinsel engelli bebeklerde anne-bebek etkileşiminin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(4), 47-58.
- Ceyhun T. A., Özdemir, S., Töret, G. ve Özkubat, U. (2015). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuk ve ebeveynlerinin, ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin normal gelişim gösteren çocuk ve ebeveynleri ile karşılaştırılması. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 7(2), 183-211.
- Chen, D. (1999). Interactions between infants and caregivers: The context for early intervention. D. Chen (Ed.), *Essential elements in early intervention: Visual impairment and multiple disabilities* içinde (s. 22-54). New York: AFB Press.
- Diken, Ö., Topbaş, S. ve Diken, İ. H. (2009). Ebeveyn davranışını değerlendirme ölçeği (EDDÖ) ile çocuk davranışını değerlendirme ölçeği (ÇDDÖ)' nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Özel Eğitim Dergisi*, 10(2), 41-60.
- Doğan, Y., Özdemir, S., Gürel Selimoğlu, Ö., Töret, G., Özkubat, U. ve Ceyhun Duman, A. T. (2016). Otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişim gösteren çocuklarda anne-çocuk etkileşiminin karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(1), 79-94.
- Fazzi, E. (2002). Gross motor development and reach on sound as critical tools for the development of the blind child. *Brain & Development*, 24(5), 269-275.
- Fazzi, E., Signorini, S. G., Bova, S. M., Ondeï, P. ve Bianchi, P. E. (2005). Early intervention in visually impaired children. *International Congress Series*, 1282, 117-121.
- Ferrell, K. A. (1996). *Reach out and teach: Meeting the training needs of parents of visually and multiply handicapped young children*. New York: AFB Press.
- Frey, J. R. ve Kaiser, A. P. (2011). The use of play expansions to increase the diversity and complexity of object play in young children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 31(2), 99-111.
- Green, S. B., Salkind N. J. ve Akey, T. M. (1997). *Using SPSS for Windows: Analyzing and understanding data*. New York: Prentice Hall.

- Gürel Selimoğlu, Ö. ve Özdemir, S. (2018). Etkileşim temelli erken çocuklukta müdahale programı'nın (ETEÇOM) otizm spektrum bozukluğu sergileyen çocukların sosyal etkileşim becerileri üzerine etkililiği. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 514-555.
- Howe, D. (2006). Disabled children, parent-child interaction and attachment. *Child and Family Social Work*, 11, 95-106.
- Hughes, M., Dote Kwan, J. ve Dolendo, J. (1999). Characteristics of directiveness and responsiveness with young children with visual impairments. *Child Care, Health and Development*, 25(4), 285-298.
- İftar Tekin, E. ve İftar Kırcaali, G. (2006). *Özel eğitimde yanlışsız öğretim yöntemleri*. Ankara: Nobel.
- Kekelis, L. S. ve Andersen, E. (1984). Family communication styles and language development. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 78, 54-65.
- Kekelis, L. S. ve Prinz, P. M. (1996). Blind and sighted children with their mothers: The development of discourse skills. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 90, 423-436.
- Kesiktaş, D. (2012). *Görme yetersizliği olan küçük çocuklarda anne-çocuk etkileşimini destekleyen müdahale örneği: Bir eylem araştırması* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kirk, S. A., Gallagher, J. J. ve Anastasiow, N. J. (2000). *Educating exceptional children*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Lifter, K., Ellis, J. T., Cannon, B. O. ve Anderson, S. R. (2005). Developmental specificity in targeting and teaching play activities to children with pervasive developmental disorders. *Journal of Early Intervention*, 27(4), 247-267.
- Loots, G., Devise, I. ve Sermijn, J. (2003). The interaction between mothers and the visually impaired infants: An intersubjective developmental perspective. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 97(7), 403-417.
- Mahoney, G. (1992). Focusing on parent-child interaction: The bridge to developmentally appropriate practices. *Topics in Early Childhood Special Education*, 12(1), 105-120.
- Mahoney, G. (2008). *The maternal behavior rating scale-revised*. Mandel School of Applied Social Sciences, Case Western Reserve University, Cleveland Ohio, USA.
- Mahoney, G. ve Perales, F. (2005). Relationship-focused early intervention with children with pervasive developmental disorders and other disabilities: A comparative study. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 26(2), 77-85.
- Mahoney, G. ve Powell, A. (1988). Modifying parent-child interaction: Enhancing the development of handicapped children. *The Journal of Special Education*, 22(1), 82-96.
- Mahoney, G. ve Wheeden, C. A. (1999). The effect of teacher style on interactive engagement or preschool-aged children with special learning needs. *Early Childhood Research Quarterly*, 14(1), 51-68.
- Mahoney, G., Boyce, G., Fewell, R. R., Spiker, D. ve Wheeden, C. A. (1998). The relationship of parent-child interaction to the effectiveness of early intervention services for at-risk children and children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 18(1), 5-17.
- Mahoney, G., Kim, J. M. ve Lin, C. (2007). Pivotal behavior model of developmental learning. *Infants & Young Children*, 20(4), 311-325.
- McAllister, R. ve Gray, C. (2007). Low vision: Mobility and independence training for the early years child. *Early Child Development and Care*, 117(8), 1-14.
- McGaha, C. G. ve Farran, D. C. (2001). Interactions in an inclusive classroom: The effects of visual status and setting. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 95(2), 80.
- Moore, V. ve McConachie, H. (1994). Communication between blind and severely visually impaired children and their parents. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 491-502.

- Oğuz, H. ve Sönmez, N. (2018). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ailelerde anne-çocuk ve baba-çocuk etkileşiminin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(1), 55-77.
- Perez Pereira, M. ve Conti Ramsden, G. (1999). Conversational interaction between mothers and their infants who are congenitally blind, have low vision, or are sighted. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 93, 691-703.
- Perez Pereira, M. ve Conti Ramsden, G. (2001). The use of directives in verbal interactions between blind children and their mothers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 95(3), 133-149.
- Preisler, G. M. (1991). Early patterns of interaction between blind infants and their sighted mothers. *Child: Care, Health and Development*, 17, 65-90.
- Pridham, K. A., Lutz, K. F., Anderson, L. S., Riesch, S. K. ve Becker, P. T. (2010). Furthering the understanding of parent-child relationships: A nursing scholarship review series. Part 3: Interaction and the parent-child relationship-assessment and intervention studies. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 15(1), 33-61.
- Recchia, S. L. (1987). *Learning to play-common concerns for the visually impaired preschool child*. Los Angeles CA: Blind Children's Center.
- Recchia, S. L. (1998). Responses to ambiguous stimuli by three toddlers who are blind as a measure of mother-child communication. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 92(9), 581-592.
- Töret, G., Özdemir, S. ve Özkubat, U. (2015). Ciddi düzeyde otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ile annelerinin ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin ebeveyn ve çocuk davranışları açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 16(1), 1-22.
- Troster, H. H. ve Brambring, M. M. (1994). The play behavior and play materials of blind and sighted infants and preschoolers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 88(5), 421-432.
- Turner, P. H. (2000). The developmental nature of parent-child relationships: The impact of disabilities. M. J. Fine ve R. L. Simpson (Ed.), *Collaboration with parents and families of children and youth with exceptionalities* içinde (s. 103-130).
- Uyar, D. (2016). *Çoklu yetersizlikten etkilenmiş görmeyen çocukların kullandıkları jestler ile yetişkinlerin çocuklarla etkileşim davranışlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Van IJzendoorn, M., Dijkstra, J. ve Bus, A. (1995). Attachment, intelligence, and language: A meta-analysis. *Social Development*, 4(2), 115-128.
- Vasta, R., Haith, M. M. ve Miller S. A. (1992). *Child psychology: The modern science*. New York: John Wiley ve Sons.